

УДК 94(477.44)

Мельничук О.А. , Мельничук Т.А. Село Мельниківці Немирівського району в період суцільної колективізації // Матеріали XV Подільської всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2017. – С. 200-205.

О.А. Мельничук, Т.А. Мельничук

СЕЛО МЕЛЬНИКІВЦІ НЕМИРІВСЬКОГО РАЙОНУ В ПЕРІОД СУЦІЛЬНОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ

В статті висвітлено події, пов'язані із усупільненням селянських господарств та репресіями проти селян-власників, що мали місце в селі Мельниківцях Немирівського району в період суцільної колективізації у 1929-1931 рр.

Ключові слова: більшовицька влада, колективізація, Мельниківці, «розкуркулення», селяни-власники.

Дрібні сільські виробники завжди розглядалися більшовиками як економічно ворожий пролетаріату клас. Тому необхідність усупільнення селянських земель і організація на селі великого соціалістичного землеробства у формах колективних господарств з максимальним ступенем відчуження засобів виробництва – були тими завданнями, які завжди були на порядку денному більшовиків в Україні. Єдиним стримуючим фактором, який тривалий час не давав можливості реалізувати їх на практиці, був організований селянський опір, який у найкритичніші моменти виливався у масовий селянський повстанський рух. Навіть період нової економічної політики не був винятком у цьому відношенні. У своєму виступі на шостій Всеукраїнській партконференції в грудні 1921 року Х.Г. Раковський зазначав: "Нові відносини на селі треба розглядати цілком певно, як поступку дрібнобуржуазній сільській стихії, як доказ нашої непрацездатності або нашої невмілості розв'язати питання про колективізацію сільського господарства тими шляхами і підходами, які були пануючими в нашій політиці за три роки"[1, с.67].

Взяття курсу на індустріалізацію активізувало питання про необхідність усупільнення селянських господарств, що дало б можливість позбавити селян права розпоряджатися вирощеним врожаєм та перетворити їх у найману робочу силу в одержавлених колгоспах. Це дозволило б більшовикам вирішити основну проблему – отримати кошти, сировину та робочі руки для розвитку індустрії, оскільки провести планове перекачування коштів з аграрного сектору в

промисловість шляхом встановлення занижених цін на сільськогосподарську продукцію правлячі кола не змогли. В умовах низьких закупівельних цін українські селяни просто відмовлялися продавати свій товар державі. Саме тому хлібозаготівельна криза 1927/28 років була використана Й. Сталіним як привід для відновлення військово-комуністичного штурму та взяття курсу на «суцільну колективізацію». Ця «друга революція» супроводжувалась такою жорстокістю і стражданнями, що її можна назвати не інакше, як війною режиму проти селянства.

Для села Мельниківець Немирівського району початком усупільнення селянських господарств став березень 1928 р., коли було зареєстровано перше колективне об'єднання “Перемога”. В ньому нараховувалось 64 члени, з яких: працездатних 49 (чоловіків-17, жінок-17, підлітків-13) та непрацездатних 25 (чоловіків-4, жінка-1, підлітків-20). Колгосп мав в користуванні близько 50-ти десятин землі, 2 коней, 8 корів, 2 молодняки, 23 свині та 109 курей. З реманенту було 2 плуги та 8 дерев'яних возів [2, арк.169 зв.]. Як бачимо, в переважній більшості, колектив об'єднав сільську бідноту, якій нічого було втрачати і яка була неспроможна самотійно обробляти свої наділи. В цьому ж році в селі було утворене також товариство по спільному обробітку землі “Праця”, зареєстроване 10 жовтня 1928 року, а землевлаштоване лише 20 серпня 1929 р. [3, арк.857]. До нього увійшло 23 господарства, площа землі яких складала 82 десятини. Рада товариства знаходилась в 2 версти від села[3, арк.860]. Першим головою був Ліщишин Сидір, а членами правління Мельничук Микола, Мельничук Оникій, Тарнашинський Андрій та інші[4].

Першого березня 1929 року на землях села був зареєстрований ще один колгосп (спочатку функціонував як сільськогосподарська артіль) “Червоний промінь”. До нього увійшли спочатку 17, згодом 48 (120 дес землі)[3, арк.231] і, нарешті, 54 господарства з 189 десятинами землі. Колгосп був землевлаштований 20 серпня 1929 року[3, арк.23]. Одними із перших об'єднали свої господарства в колгоспі: Костельнюк Марія Іванівна, Глух Андрій Степанович, Карпов Євсей Тодосійович, Мельничук Стах Титович, Павлішин Іван Аксентійович, Пашинський Филімон Филімонович, Глух Костянтин. Із заможних селян, що вступили до

колгоспу були Мельничук Микола Олексійович та Черниш Гнат Захарович. Їх робочу худобу та реманент і використовували спочатку для обробітку землі. Першим головою колгоспу було обрано Мельничука Матвія Титовича[5].

Після землевпорядкування 20 серпня 1929 року колгосп “Червоний промінь” і ТСОЗ “Праця” існували деякий час паралельно і лише наприкінці 1929 року об’єднались. Разом їх усупільнена площа землі була 302 десятини. Це була лише незначна частка, оскільки в селі на той час нараховувалося 1213 десятин орної землі. Основний напрямок діяльності, що значився у документах – буряково-скотарсько-садовий [3, арк.841].

Про початковий період колективізації мешканець села Лесько Микола Петрович (1925 р.н.) згадує так: *«З дитячих років пам'ятаю початок колективізації в нашому селі. По нашій вулиці Задвірній, зараз-вулиця Миру, був ТСОЗ, розташований на господарстві Коцюруби Ісака Герасимовича. Були також допоміжні підприємства: кузня, штельмашня, майстерня, січкаря з кінним приводом, молотарка. Усупільнена худоба знаходилась по дворах розкуркулених громадян. Бугай і кролі утримувалися в тваринницьких приміщеннях Паламарчука Мефодія Йосиповича, а доглядачем був Околіта Омелян Кіндратович. Також були СОЗи на Титусівці, на господарстві Цюпки Юстина Івановича, в центрі села – на господарстві священика, і на вулиці Суківська - на господарстві Мельничука Миколи Олексійовича.*

Відповідно до рішення листопадового 1929 р. пленуму ЦК ВКП(б), яке поклало початок кампанії суцільної колективізації, усупільнення селянських господарств, в основному, мало бути завершено упродовж найближчих двох років. Для забезпечення високих темпів колективізації, за постановою пленуму, в перші місяці 1930 року на село було направлено як в складі бригад, так і на постійну роботу більше 30 тис. промислових робітників. Партійне керівництво України на чолі із генеральним секретарем С.В.Косіором не лише підтримало дане рішення, але й запропонувало реалізувати його у більш стислі терміни – упродовж одного року. Оскільки, за підрахунками статвідділу ЦК КП(б)У з 247 тис. членів партії, в колгоспах на той час перебувало лише 7 тис. осіб[6, с.117] (з них на території

Поділля – 1094 члени партії[7, с.15]) було прийнято рішення у своїй роботі широко опиратися на організації сільської бідноти – комітети незаможних селян (комнезами, КНС). Саме сільські КНС мали проявляти ініціативу в запрошенні робітничих бригад для роботи в селі та допомагати їм в проведенні колективізації[8, арк.3].

Насильне залучення до колективів з боку сільської влади перетворювалось у свого роду змагання, ударництво. В кожному селі із місцевого активу формувалися штурмові або буксирні бригади. До них входили члени і кандидати партії, голови колгоспів, сільрад, КНС, представники бідноти. Результати проведеної роботи по усупільненню селянських господарств говорили самі за себе. Якщо на 1 жовтня 1929 року на Поділлі, в середньому, було 7% колективізованої землі, то на 1 лютого 1930 року - 28%. В цей час на Поділлі вже існувало 19 районів суцільної колективізації[6, с.152-154].

У свідомості мешканця села Юрченка Івана Демидовича період суцільної колективізації закарбувався так: *«Трактори почали розорювати межі селянських ланів, а селяни збували за безцінь своїх коней. Під насильницьким тиском у психіці селянства вселялася безнадія повороту до "свого, гласного" і залишалося тільки спожити те, що можна було спожити із праці власних рук. Заливаючи розпач самогоном, селяни доїдали свиней, курей, качок, гусей і кроликів, а кролячі шкурки промінювали в кооперативі на сіль»*[9, с.203].

Оцінюючи ефективність таких колективних утворень, Іван Юрченко у своїх спогадах писав: *«Зорганізовані нашивидкоручСОЗи /товариства спільного обробітку землі/ в селі ледве животіли. Вони не спромоглися навіть побудувати якесь накриття для сільськогосподарського реманенту та майна, яке мокло, іржавіло під відкритим небом, занедбана без хлівів була їхудоба. Обурені жінки, побачивши стан такого "господарювання", скликали "сходку" і постановили забрати худобу додому, а не чекати, поки побудують хліви. Легко було розбирати чужі будівлі, але будувати нові короварні і стайні було важко»*[9, с.202]. Таким чином не всі селяни, і навіть ті, що увійшли до колгоспів, вірили в ці штучні утворення.

Вихід майже однієї третини членів із складу насильно та штучно створеного колгоспу «Червоний промінь» села Мельниківець після появи в газеті «Правда»

статті Й. Сталіна «Запаморочення від успіхів» навесні 1930 року в документах радянсько-партійних органів отримав назву «волинка». Такі події не могли пройти поза увагою карально-репресивних органів, які ретельно вивчали причини такого явища у квітні 1931 року. В доповіді записці начальнику Віноперсектору ДПУ УСРР «Про підсумки вивчення колгоспу «Червоний промінь» в с. Мельниківцях Немирівського району повідомлялося *“Село Мельниківці за своїм економічним становищем є бідняцько-середняцьким. Весною 1930 року під час проведення масової колективізації, виникла волинка, і було розібрано сільськогосподарський інвентар по домах. Село колективізовано на 50,7% по відношенню до землі та 57% - по відношенню до селянських господарств. Колгосп «Червоний промінь нараховує у своєму складі 199 господарств та має у розпорядженні 613 Га землі. За соціальним становищем колгосп є бідняцько-середняцьким, що підтверджується показниками: бідняцьких господарств – 147, батрацьких – 2, середняцьких – 50”*[10, арк.41].

Як бачимо, незважаючи на сильний адміністративний тиск, свої господарства у колективах об'єднали, здебільш, бідняки, розраховуючи на фінансову та господарську допомогу від об'єднання та держави. Селянські ж господарства, що мали власну робочу худобу та інвентар, вступати до колгоспів не поспішали.

Під осінь 1930 року в колгосп “Червоний промінь” прибув перший трактор “Фордзон”. Привів його перший тракторист села Киричок Микола. В 1930-х роках за кермо трактора сіли: Мельничук Танасій, Реус Явдоха, Муць Марія, Гуслікова Палажка, Латусенко Фросина, Латусенко Марта, Карпова Євдокія[11]. Костельнюк Ірина стала трактористкою в 1933 році, коли її виповнилось 18 років [12].

Головою колгоспу упродовж 1930 року був член партії Парамей Федір. Ця особистість досить часто фігурувала у звітах ДПУ того часу, як така, що дискредитує партію в очах селян. За часті п'янки на початку 1931 р. він був звільнений з посади і призначений завсільбудом села Мельниківець. Однак і там втриматися довго не вдалося. В таємній записці райуповноваженого ДПУ УСРР секретарю Немирівського РПК від 27 квітня 1931 р. повідомлялося про випадки п'яного дебошу за його участю із рекомендацією звільнити із займаної посади[10, арк.12]. Працюючи в подальшому на посаді інспектора Союзхліба при станції

Кароліна, Федір Парамей не позбувся своїх шкідливих звичок. 6 жовтня 1931 р. будучи п'яним вчинив стрільбу на станції, розігнавши людей, які стояли у черзі для отримання грошей за обробіток цукрового буряка. А 19 жовтня, приїхавши у село Мельниківці та напившись до «втрати свідомості», хотів спочатку застрелити з револьвера Пастуха Никифора, а коли револьвер відібрали, то бритвою хотів зарізати Костельнюка Івана»[10, арк.32]. У 1931 році головою колективного господарства було призначено Мельничука Давида. Упродовж 1932-1933 рр. колгосп очолював місцевий комсомолец Кужедим Віктор, а в 1934 р. якийсь Чорноморець (не місцевий). Головою КНС на той час був Лісніченко Сидір, бригадирами колгоспу – Касіяненко Аврам та Лебідь Іван.

Як повільно та болісно відбувався процес колективізації в Мельниківцях у 1931 році можна судити із таких показників: якщо на початок 1931 р. в селі було колективізовано 169 із 439 господарств та 528 із 1058 гектарів землі, то на 1 вересня – 206 господарств та 622 гектари землі. Серед колективізованих господарств були: 151 – бідняцьке, 53 середняцьких і лише 2 заможних. Усупільнені господарства складали 48,5%, а усупільнена земля – 58,8%. З 173 коней, що були в селі, усупільнено лише 80 (46%)[13, арк.9,91]. Незважаючи на незадовільні показники, в доповідній записці секретарю Немирівського РПК повідомлялося з оптимізмом, що за час осінніх польових робіт в колгоспи мають вступити 387 господарств, виконавши таким чином доведений для колгоспу план[14, арк.61]. Загалом з 1 січня по 1 серпня 1931 року колгоспниками було вироблено 22937 трудоднів, за які видано 800 пудів харчових авансів, що складало, в середньому, лише по 500 грамів на 1 трудодень[14, арк.60]. У звіті комісії, що вивчала господарський стан колгоспу восени 1931 року, відзначалося, що «трудова дисципліна і вихід на роботу не на висоті. Деякі колгоспники виробили мало трудоднів»[10, арк.42].

Невід'ємною складовою частиною колективізації була боротьба правлячого режиму проти заможних селян, так званих "куркулів". Розуміючи, що найзапекліший опір колективізації чинитимуть заможні селяни, ця тактика була розрахована на те, щоб ізолювати їх від маси бідних селян. Саме тому кампанія проходила під лозунгом "ліквідації куркульства як класу". Крім того, влада

розуміла, що за рахунок конфіскованого у них майна, можна було створити матеріальну базу для колгоспного ладу. На думку українського дослідника В.І. Петренка розкуркулення можна розглядати також як один із механізмів злочину тоталітарного режиму – Голодомору 1932-33 років[15, с.145]. Проте під визначення “куркуля” нерідко попадали убогі селяни, що завдяки натуженій праці розбагатіли за непу. У вирішенні питання, хто “куркуль”, свою роль відігравали заздрість, особисті антипатії й дуже часто небажання селян вступати до колгоспу. Для бідняків, які нічого не мали, але теж не бажали вступати до колгоспів, винайшли споріднений термін – “підкуркульник”.

Доля найсумлінніших сільських виробників склалася по різному. Найбільш небезпечні для режиму мали бути позбавлені власності та знищені або депортовані в райони крайньої Півночі, Сибіру, Уралу, Казахстану. Інших, після розкуркулення, залежно від категорій, розселяли за межі області, району, населеного пункту. Їх категорично було заборонено приймати до колгоспів, залишаючи без засобів для існування. Таким чином влада позбавлялася своїх політичних опонентів, акумулювала фінанси на потреби індустріалізації та зміцнювала матеріальну базу новостворених колективних об’єднань. Відповідно до «Інструкції для проведення роботи з розкуркулення та виселення куркулів» по Немирівському району лише упродовж першого етапу (лютий-березень 1930 р.) розкуркуленню підлягали 88 осіб, з яких 72 мали бути виселені за межі України[15, с.154].

Нормативним документом, що визначав механізм боротьби із заможним селянством та ставив завдання перед місцевими партійними організаціями була постанова Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 року "Про заходи ліквідації куркульських господарств в районах суцільної колективізації". На основі тексту постанови був підготовлений і 2 лютого розісланий лист ЦК КП(б)У місцевим парторганізаціям, в якому завдання по складанню та затвердженню списків "глитайських господарств", що виселяються до віддалених областей СРСР покладалося на комітети незаможних селян. Представники КНС мали бути присутніми і приконфіскації майна куркулів[6, с.149].

Характеризуючи кампанію «ліквідації куркульства як класу, мешканець села

Мельниківець Іван Юрченко писав: *«Наступ на українське село і насильницька колективізація ішла в парі з гаслом "знищення куркуля, як класи». На Поділлі по селах не було багатих хліборобів – тих небагатьох вже постаралися вивезти на північ до Росії, разом з родинами на вірну загибель, а будинки їхні руйнували, або вселяли в них «незаможників». На решту одноосібників почався шалений наступ так званими продподатками, що їх подвоювали і потроювали, забираючи у селянина все до зернини, а за невиконання такого податкового «плян» до двору» цілу родину розоряли до нитки – забирали одяг, взуття, хустки, шапки, різне господарське приладдя, а на шлях виливали квашенину. Розбишацтво таке переводилося по кутках села і займалися ним окремі бригади під кермою надісланих з міста «парттисязників» при допомозі місцевого "активу». Притягали до ганебної роботи і вчителів та школярів»[9, с.203-204].*

В державному архіві Вінницької області нам вдалося віднайти справи розкуркулених та виселених за межі України мешканців с. Мельниківець Мельничука Антона Назаровича та Каленича Василя Васильовича. Спробуємо з'ясувати що із себе представляли означені особистості і яку «загрозу» вони могли становити для правлячого режиму.

Мельничук Антон Назарович, 1876 р.н., заможний селянин, мав у власності 19 десятин землі, хату покриту бляхою (одна із основних підстав для розкуркулення), клуню, сарай, двоє коней, корову, плуг, драпак. У 1915-1917 рр. працював волосним старшиною Нижньокропив'янської волості. 1 квітня 1917 р. був мобілізований на фронт Першої світової війни. З приходом більшовиків, у 1922 р., було проведено експропріацію його земельної власності, після чого у його користуванні залишилося 9 десятин землі. У 1929/30 р. господарство було обкладено податком у сумі 195 крб., який він справно платив.

Каленич Василь Васильович, 1890 р.н., селянин середнього статку. Був одружений, мав четверо дітей. До приходу більшовиків мав у власності 10 десятин землі (частина із них подарована тестем Мельничуком Олексом), хату, покриту бляхою, пару коней, корову, 5 господарських споруд. У 1922 р. після першої більшовицької експропріації залишилося 8 десятин. У 1929/30 р. сплачував податок

за землю у сумі 139 крб. Звинувачувався у тому, що перед розкуркуленням продав свої будівлі громадянину з Юрковець, намагався зняти із хати бляху та продати, продав також свій кожух за 18 крб. (як стверджував він сам для того, щоб віддати борги після сплати податку). Як бачимо, жодних підстав економічного характеру для вжиття до означених селян репресивних заходів не було.

Розкуркулення відбувалося 8 лютого 1930 р. В обвинувальному акті зазначалося: «Злісні агітатори проти радянської влади. Позбавлені права голосу, агітували селян не вступати до колгоспу. Намагалися провести до складу сільської ради заможних селян. Голова СКНС Костельнюк Марія запропонувала вислати вказаних селян (а також Парамійчука Михайла) за межі України. За рішенням особливої колегії ДПУ УРСР від 21 лютого 1930 р. вказаних селян було вислано на Північ терміном на 3 роки (насправді ж знаходилися на засланні упродовж 10 років)[16, арк.1-12].

Механізм насильницького усупільнення селянських господарств та репресій щодо селян у своїх спогадах яскраво описує свідок тих часів Карпова Антоніна Григоріна, 1924 р.н. Вона згадує: *«Як почалася колективізація у 1929 р., тато не хотів йти до колгоспу, тоді з поля забрали наш хліб і все забрали вдома. Я пам'ятаю, як мама одягнула нас у кожухи і поклала на печі спати. Вночі прийшла бригада і один з них питає: «А що на печі?». А мама кажуть: «То діти слабкі.!». «О добре слабкі, що сидять у кожусі» - один взяв за комір та витряс нас із кожухів та забрав їх. А тоді з ліхтарем полізли на гору і скрізь шукали. Забрали банку з квасолею, яку мама планувала посадити навесні. Спіймали ще 2 курки на сідалі, тих, що не змогли зловити вдень. Так, комсомольці забрали все, тай ми вже осталися зовсім без нічого. Перед цим в колгосп забрали корову і 2 кобили з лошатами, свиноматку, віз, плуг – все, що було. Навіть дуби вирізали на городі. Після цього тато написав заяву в колгосп, хоч і не хотів туди йти. Казав: «Мене воші всі ці роки їли, а тепер я мушу віддавати все даремно». Але вже було безвихідне становище. Весною 1930 р. сказали, що хто хоче, то може виписуватися із колгоспу. То ми забрали одну кобилу, яка ще не встигла здохнути і виписалися із колгоспу. То та коняка нас годувала. Ми нею орали. Але згодом наклали дуже*

великий податок і довели до твердого завдання, що повинні сплатити. Знову забрали з дому і з поля все і продали на торгах. Не осталось ні одягу, ні харчів. Багатьох людей вигонили з хати та вивозили. Одного разу мама прийшла із кооперації роздягнутою бо везли дітей так званих «куркулів». То мама скинули з себе гуньку і кинули їм на сани, бо вони всі були голі, а це було взимку».

Мельничук Антоніна Юхимівна розповідала, як розкуркулювали і виселяли з хати її свекра, Мельничука Максима Івановича, який мав біля 2 десятин землі та пару коней. Він ніяк не міг зрозуміти, як він буде без своєї землі, годувальниці, в якій був весь сенс і зміст його життя. Журба та образа, як лещата, стиснули його серце. В 1932 р. Максим Іванович як представник «куркульського класу» був засуджений і знаходився певний час у Брацлавській тюрмі. В період, штучно організованого більшовицькою владою, голодомору 1932-33 р. він, колишній господар, був змушений просити хліба у своїх дітей (сина та 7 доньок), які вже одруженими проживали в селі. Оскільки влада суворо забороняла та переслідувала такі зв'язки, діти робили це таємно, вночі, остерігаючись доносів сусідів. Максим Іванович, для того, щоб прогодувати родину, декілька раз їздив на Західну Україну з метою заробити гроші, обміняти будь-які речі та одяг на продукти харчування. Після однієї з таких поїздок, він повернувся хворий та знесилений та зліг на дошках в напіврозваленому хліві. До їжі, яку приносила моя бабуся (його невістка) не доторкнувся і в травні 1933 р. помер. Його дружина – Одарка Матвіївна померла через 3 місяці у вересні 1933 р..

Із спогадів Юрченка ми дізнаємося про безпосередніх виконавців злочинних розпоряджень влади. *«Ось згадав я про Мостуна. Він був купцем І-ої гільдії, цей ФроїмМостун, але після революції пішов на працю в ГПУ. Яку роль він там виконував я не знаю, але його посилали уповноваженим на села під час «розкуркулювання» та колективізації. І був він безоглядно-жорстоким у «потрусунах» по хатах і по кутках, – після його «обшуків» ніби захованого зерна в хатах залишалася пуста, а натомість стояли плачі, ридання, прокльони, чути було стрілянину і гавкотню собак. ФроїмМостун не мав милосердя ні до старших, ні до малих дітей, ні до вагітних жінок. Зі всіх стягав чоботи, верхній одяг, навіть*

спідню білизну. З горищ летіли «кукли», пачіски, миканки, клоччя, вовна, мітки, клубки, виміталось сушені овочі та різне насіння. А коли хтось наважувався чинити спротив, то цей, знайомий усім Фроїм, чинив по кутках пекло із стріляниною. Усе це награвоване відвозив він у Немирів, у районову Споживспілку. Але одного досвітку, коли Фроїм віз напаквану хуру награвованого добра, з ліска вийшло троє озброєних людей і, закатавши комуністичного розбишаку, застрілили його, а візникові наказали повернутися додому з усім награвованим[9, с.185-186].

В період суспільної колективізації в селі Мельниківцях були розкуркулені: Блажко Іван, Глух Ісак, Глух Макар, Каленич Феодосій, Каленич Василь, Мельничук Максим, Мельничук Антон, Мельничук Олексій, Парамійчук Іван, Парамійчук Михайло, Пастух Іван, Сук Іван. Це далеко не повний список господарів, які насильно були позбавлені свого майна, а окремі з них були вислані за межі України або області. В будинках розкуркулених жили РевусДунька, ПарамійчукМарушка, Парамей Андрій[17].

Усі подані вище трагедії були типовими для мільйонів українських сімей, долі яких були зруйновані, а вони самі стали безневинними жертвами більшовицької політики геноциду проти українського селянства у 1929-33 рр.

Список використаних джерел та літератури

- 1 Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920-1933 рр.). – Вінниця: ВДПУ, 2001. – 160 с.
2. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО), ф.39, оп.1, спр.700.
3. ДАВіО, ф.130, оп.1, спр.64.
4. Усні спогади мешканців села Мельниківець Тарнашинського А., Костельнюка І.С.
5. Усні спогади... Костельнюка І.С.
6. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 – березень 1930). – Вінниця: Логос, 1997. – 536 с.
7. Україна. Статистичний щорічник. - Харків, 1929. – 236 с.
8. ДАВіО, ф.Р-401, оп.1, спр.9.
9. Бо ти любив, в душі беріг, як скарб коштовний, Україну: життєпис українського патріота Івана Демидовича Юрченка / Упорядник та автор передмови О. Мельничук. – Вінниця: «Ніланд-ЛТД», 2015. – 268 с.
10. ДАВіО, ф.63, оп.1, спр.110.
11. Усні спогади... Костельнюк І., Латусенко Ф., Ревус Є.
12. Колгоспні вісті. – 1978. – 6 квітня.
13. ДАВіО, ф.63, оп.1, спр.93.
14. ДАВіО, ф.63, оп.1, спр.109
15. Петренко В. Більшовицька влада та українське селянство у 20 – 30-х рр. XX ст.: причини, технології, наслідки Голодомору-геноциду. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2008. – 316 с.
16. ДАВіО, ф.6023, оп.4, спр.23363.
17. Усні спогади ... Карпової А.Ю.